

Mededelingen van de Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel 56 no. 2

Deze Mededeling werd in verkorte vorm uitgesproken in de vergadering van de Afdeling Letterkunde, gehouden op 11 juni 1990.

M.E.H.N. MOUT

‘Het Bataafse oor’

De lotgevallen van Erasmus’ adagium ‘Auris
Batava’ in de Nederlandse geschiedschrijving

KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN
NOORD-HOLLANDSCHE, AMSTERDAM/NEW YORK/OXFORD/TOKYO, 1993

ISBN 0-444-85775-3

Copyright van deze uitgave © 1993 Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende, behoudens de uitzonderingen bij de wet gesteld.

Zetwerk en druk: Casparie Heerhugowaard bv

I. HET ADAGIUM ZELF: INHOUD EN FAAM¹

Het 'Bataafse oor' uit Martialis' epigram, waarin hij gewaagt van een ontmoeting met een zeker persoon die hem vroeg of hij die Martialis was, wiens werk bekend was bij ieder die geen 'Bataafs oor' had, heeft de Nederlanders vanaf het verschijnen van Erasmus' adagium 'Auris Batava' (1508) tot op de huidige dag beziggehouden.² De term was immers, in navolging van het Griekse 'Boeotische oor', niet vleidend bedoeld, maar verwees naar boersheid en gebrek aan opvoeding. Dat moest de Nederlanders dus wel bijven steken. Nog niet zo lang geleden verwees de titel van een verhandeling in een literair tijdschrift over drie eeuwen neolatijnse poëzie in de Nederlanden naar Martialis' woord,³ terwijl leerlingen van een school die toepasselijk 'Bataafse kamp' heet, een gedeelte van het adagium vertaalden voor een onprettige, kleine bloemlezing uit Erasmus' werk.⁴ De aantrekkingskracht van Erasmus' tekst ligt uiteraard in het feit, dat deze in het adagium een beschouwing gaf over de deugden en ondeugden van de bewoners van de provincie Holland, zijn eigen geboortestreek. Erasmus' visie hierop lijkt niet alleen van belang voor wie zich verdiept in zijn leven en werken, maar ook voor een beter begrip van denkbeelden die in die tijd in humanistische kring omtrent zijn geboorteland gehuldigd werden.

In het adagium nam de schrijver de even scherpe als elegante Martialis als uitgangspunt en sloot uiteraard ook aan bij Tacitus, die de Bataven uitvoerig en met ere had vermeld. Wie over de Hollanders wenste te spreken, moest natuurlijk beginnen bij de klassieke schrijvers. Op het moment dat Erasmus schreef kon hij echter niet alle plaatsen bij Tacitus over de Bataven kennen, omdat nog niet alle werken waren teruggevonden. Tijdens zijn verblijf in

¹ Met dank aan de Contactgroep xvte Eeuw en in het bijzonder aan dr. J. Trapman en dr. W. Bergsma. Tevens dank ik dr. A. Wesseling en drs. M. Knops voor hun hulp.

² Martialis, *Epigr.* 6, 82:

Quidam me modo, Rufe, diligenter
inspectum, velut emptor aut lanista,
cum vultu digitoque subnotasset,
'Tune es, tune' ait 'ille Martialis,
cuius nequitias iocosque novit
aurem qui modo non habet Batavam?'
Subrisi modice, levique nutu
me quem dixerat esse non negavi.
'Cur ergo', inquit 'habes malas lacernas?'
Respondi: 'quia sum malus poeta.

Hoc ne saepius accidat poetae,
mittas, Rufe, mihi bonas lacernas.'

Martial, *Epigrams* 1, ed. W.C.A. Kerr (Cambridge, Mass.-Londen 1948).

³ J.P. Guépin, 'Het Bataafse oor. Drie eeuwen Latijnse poëzie door Nederlanders geschreven', *De Tweede Ronde* Nr. 4 (1986-1987) 135-148.

⁴ *Ad Fontes. Kleine bloemlezing uit het werk van Desiderius Erasmus Roterodamus* (s.l. 1986) 10-13. Het adagium komt ook voor in de voor het onderwijs bedoelde *Bloemlezing uit Erasmus*, ed. J.J. Fraenkel - L.Ph. Rank (Zwolle 1969) 26-30.

Italië had hij gebruik gemaakt van een vijftiende-eeuwse editie, bezorgd door Francesco dal Pozzo. Diens tekst wijkt sterk af van de moderne kritische uitgaven.⁵ Erasmus refereerde aan een passage in de *Historiae* (4, 12) en kende ongetwijfeld ook de plaats in de *Germania* (29) met de befaamde zinsnede over de Bataven die in deugd alle Germaanse volkeren overtreffen.⁶ Het is opmerkelijk dat Erasmus, die in het bijzonder in de editie van de *Adagia* uit 1533 en ook wel elders vaak genoeg Nederlandse spreekwoorden en zegswijzen aanhaalt, in het adagium 'Auris Batava' daarvan geheel afziet. Hier kon hij immers volstaan met verwijzingen naar antieke auteurs.⁷

Het is makkelijker de inhoud van het adagium weer te geven⁸ dan het te interpreteren, vooral waar het Erasmus' denkbeelden over het land der Bataven en hun betrekking tot het beeld van de Hollanders in zijn eigen tijd betreft. Om met de inhoud te beginnen:⁹ Erasmus neemt – zoals in de *Adagia* gebruikelijk – zijn uitgangspunt in de Oudheid, in dit geval bij het Griekse 'Boeotische oor',¹⁰ in combinatie met Martialis' epigram. De tekst daarvan neemt hij over uit de ruim dertig jaar oude Martialis-editie met commentaar van de Italiaan Domitius Calderinus¹¹ – met de opmerking dat sommigen 'streng' ('severam') lezen in plaats van 'Bataafs'. Daarna volgt een beknopte samenvatting van de geschiedenis der Bataven, gebaseerd op Tacitus' *Historiae*: zij waren Germanen, deel van het volk der Catten, en woonden aan de uiterste rand van de Gallische kust en tegelijkertijd ook op een eiland tussen de zee en de Rijn. Tacitus beschrijft de Bataven als sterke en ervaren krijgslieden, bovendien welvarend, zodat het Romeinse rijk van hen kon profiteren

⁵ Vriendelijke mededeling van dr. A. Wesseling.

⁶ E.-L. Etter, *Tacitus in der Geistesgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts* (Basel-Stuttgart 1966); P. Burke, 'A Survey of the Popularity of Ancient History 1450-1700', *History and Theory* 5 (1966) 135-152; W. Sprey, *Tacitus over de opstand der Bataven* (Groningen 1953).

⁷ W.H.D. Suringar, *Erasmus over Nederlandse spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen van zijnen tijd, uit 's mans Adagia opgezameld en uit andere, meest nieuwere geschriften opgehelderd* (Utrecht 1873); M. Mann Phillips, *The 'Adages' of Erasmus. A Study with Translations* (Cambridge 1964) 154.

⁸ Het adagium 'Auris Batava' is in het Duits vertaald door W.P. Eckert, *Erasmus von Rotterdam. Werk und Wirkung* 1 (Keulen 1967) 95-96. Een Engelse vertaling in Mann Phillips, *The 'Adages' of Erasmus*, 209-211 en in M. Mann Phillips, *Erasmus on His Times. A Shortened Version of the 'Adages' of Erasmus* (Cambridge 1980²) 32-33. Een Franse vertaling in J. Chomarat ed., *Erasmie. Oeuvres choisies* (Parijs 1991) 437-440. Nederlandse vertalingen in P.J.G. Huincks, *Groote Nederlanders* (Baarn 1941) 59-161, M.A. Nauwelaerts, *Erasmus* (Bussum 1969) 58-59 en zie ook *Hermeneus* 57 (1985) 250-251. Het adagium is nog niet te raadplegen in de nieuwe Amsterdamse uitgave, *Opera Omnia Desiderii Erasmi Roterodami...* (Amsterdam etc. 1969-) (*ASD*), daar de uitgave van de *Adagia* daarin nog niet is voltooid. Tot zolang is 'Auris Batava' te raadplegen in de Leidse uitgave, *Desiderii Erasmi Roterodami Opera Omnia* (Leiden 1703-1706, repr. Hildesheim 1961-1962) (*LB*) 2, iv.vi.35 (= no. 3535), 1083 F-1084 F. Zie voorts ook: M. Knops, *Memorabilia Erasiana: Die 'Adagia'. Führer durch die Ausstellung im Globenraum der Bibliotheca Augusta* (gestencilde catalogus Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel 1986) speciaal 9-10.

⁹ Zie voor de tekst in het Latijn en in een Nederlandse vertaling de Bijlage.

¹⁰ Zie ook het adagium 'Boeotia auris' in *ASD* II, 5: Adagium Nr. 2148, p. 132.

¹¹ Domitius Calderinus (1447-1478) publiceerde zijn commentaar in een Martialis-editie die in 1474 in Venetië werd gedrukt.

zolang de Bataven bondgenoten waren. Erasmus identificeert vervolgens Tacitus' eiland der Bataven met Holland, zijn geboorteland, en verklaart dat hij blij is een zoon van dit land te zijn. Dan volgt een verdediging van Holland tegen de aantijgingen van Martialis en ook van Lucanus, die de Bataven voor ruw hield, en tegenover Erasmus' tijdgenoten, die misschien menen dat het oordeel der klassieke schrijvers nog steeds op de Hollanders van toepassing is. Boersheid, aldus Erasmus, is immers ook aan te treffen geweest bij de Romeinen zelf in een vroeg stadium van hun geschiedenis en bij andere volkeren der Oudheid. Het zou bovendien goed zijn, meent Erasmus, als iedereen in de wereld van nu een 'Bataafs oor' had voor de schunnige grappen van Martialis, en wat Lucanus betreft, die 'noemt de Bataven "ruw" zoals Vergilius de Romeinen "heftig" noemt'. Vervolgens somt Erasmus de eigenschappen van de Hollanders op, zonder te vergeten hier en daar een kritische noot te zetten. De bewoners van Holland, zegt hij, zijn menselijk, vriendelijk, open, niet geneigd tot ernstige ondeugden behalve tot te veel eten en drinken. En dat is wel te begrijpen, want het land heeft alles in overvloed, mede door de handel. Bovendien is het land bezaaid met steden waar het leven beschaafd is. Nergens zijn meer geletterden dan in Holland, hoewel er maar weinig grote geleerden zijn. Misschien komt dat, meent Erasmus, door de welvaart, of door het feit dat uitmunten in goede zeden hoger wordt gewaardeerd dan geleerdheid. Erasmus sluit dan af met een *captatio benevolentiae*: 'Want het is zeker, en met veel bewijzen gestaafd, dat men hen geen intellectuele begaafdheid kan ontzeggen, hoewel ikzelf die slechts in bescheiden – om niet te zeggen geringe – mate heb, zoals ook met de rest van mijn talenten het geval is'.

Erasmus publiceerde 'Auris Batava' voor het eerst in de door Aldus Manutius gedrukte *Adagiorum Chiliades* (Venetië 1508)¹² als laatste van een reeks van ruim drieduizend adagia. Dit is de editie die Margaret Mann Phillips aanduidt als de 'edition of learning', die buitengewoon tot Erasmus' roem heeft bijgedragen en een grote verbetering betekende in vergelijking tot de eerste uitgave van 1500.¹³ 'Auris Batava' bleef in alle door Erasmus zelf bezorgde edities van de adagia gehandhaafd en belandde tenslotte uiteraard in Jean Le Clercs Leidse uitgave van Erasmus' *Opera Omnia*.¹⁴ Hoezeer het adagium toen, aan het begin van de achttiende eeuw, nog aan bepaalde sentimenten kon appelleren, blijkt wel uit de voetnoot met commentaar van persoonlijke aard die Le Clerc op deze plaats van zijn editie invoegde. Als immigrant in de Republiek der Verenigde Provinciën bezong hij hier dank-

¹² *Adagiorum Chiliades tres, ac centuriae fere totidem* (Venetië 1508) f. 249^{a-b}, Nr. 3260.

¹³ Mann Phillips, *The 'Adages' of Erasmus*, 62-95. C. Augustijn, *Erasmus von Rotterdam. Leben – Werk – Wirkung* (München 1986) 39.

¹⁴ Zie noot 7 en 'Einleitung' in ASD II,5: *Adagiorum Chilias tertia*. Ed. F. Heinimann – E. Kienzle. *Centuriae tertiae Adagium primum*. Ed. S. Seidel Menchi, 7-9.

baar de vrijheid, geleerdheid en deugd die zijn tweede vaderland kenmerkten, onder vermelding van de twee grote lichten Erasmus en Grotius.¹⁵

Het adagium bleef vanaf zijn verschijning de aandacht trekken. Om te beginnen publiceerden Nederlandse humanisten – van dezelfde generatie als Erasmus en ook uit later tijden, zoals Gerardus Geldenhouwer Noviomagus en Petrus Scriverius – om redenen die hierna ter sprake zullen komen de tekst van het adagium in hun werken. Opmerkelijk is, dat een geleerde als Sebastian Münster bij de beschrijving van Erasmus' vaderstad Rotterdam in het gedeelte over de Nederlanden in zijn *Kosmographie* niet alleen Erasmus met ere vermeldde en zijn portret afdruckte, maar ook diens beschrijving van 'Batavia oder Holandt' uit 'Auris Batava' gedeeltelijk citeerde.¹⁶ Ook in later eeuwen bleef de tekst befaamd in geleerde kringen. Om slechts één voorbeeld te noemen: Johann Christian Wolf behandelde in zijn relaas over het ontstaan van de boekdrukkunst in *Monumenta Typographica* (Hamburg 1740) ook de aanspraken van de Nederlanders als uitvinders ervan. Hij kwam tot de conclusie dat zij dat niet zijn geweest, maar dat diegenen die dit staande hielden een willig 'Bataafs oor' zouden vinden. Trouwhartig somde Wolf de klassieke plaatsen over de onontwikkelde Bataven op, maar bij wijze van tegenwicht verwees hij onder meer ook naar Erasmus' adagium.¹⁷

Ook in de moderne geschiedschrijving heeft het adagium de nodige aandacht ontvangen, namelijk van die geleerden, die het een hoogst belangrijke plaats toekenden als het ging om de vaststelling van Erasmus' denkbeelden omtrent zijn vaderland. Deze moderne historici beschouwen allen 'Auris Batava' als een cruciale tekst voor de meting van Erasmus' 'vaderlands gevoel' en kennen aan de interpretatie ervan veel waarde toe. Buitendien roept het adagium vragen op over de plaats die het inneemt in de discussie over de Bataven en de afstamming en identiteit eerst van de Hollanders, later van de Noord-Nederlanders; een discussie die begon in Erasmus' eigen tijd, tot in de zeventiende eeuw voortduurde en in onze tijden door historici kritisch onder de loep werd genomen. Zo beslaan de lotgevallen van 'Auris Batava' in de Nederlandse geschiedschrijving vele eeuwen. Het adagium is een zeldzaam voorbeeld van een tekst, die vanaf de humanistische tot de hedendaagse Nederlandse historiografie steeds weer opduikt en dan zijn plaats inneemt in

¹⁵ *LB* 2, 1084 F noot 1: '[...] Macti ergo virtute estote, o Hollandi, nec a bonis moribus amorem litterarum, et litteratorum unquam sejungite; nec libertatem umquam ab iis divelli patiamini. Libertas, Eruditio, ac Virtus, sint vobis tres veluti Gratiae vinculo numquam solvendo connexae. Ita, apud vos, plures et *Erasmii* et *Grotii* nascantur, aut certe aliunde ad vos veniant! Obiter hic affectum meum erga Hollandiam, quae mihi alterius patriae loco est, testatum volui *Joannes Clericus Genevensis*'. Zie ook E.H. Waterbolk, 'Een hond in het bad. Enige aspecten van de verhouding tussen Erasmus en Agricola', in zijn *Verspreide Opstellen* (Amsterdam 1981), 31 noot 24; C. Reedijk, 'The Leiden edition of Erasmus' *Opera Omnia* in a European context', in: A. Buck ed., *Erasmus und Europa*. Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung 7 (Wiesbaden 1988) 164-182, speciaal 175-176.

¹⁶ *Kosmographie*, Bazel 1588, f. 189.

¹⁷ *Monumenta Typographica, quae artis hujus prestantissimae originem* 2 (Hamburg 1740) 234-235.

allerlei interpretatieve kaders, die uiteraard grote onderlinge verschillen vertonen. Vandaar dat in het volgende zowel aandacht aan 'Auris Batava' in de zestiende- als in de twintigste-eeuwse Nederlandse geschiedschrijving zal worden gewijd.

Daarbij duikt de vraag op, of het wel altijd nuttig en nodig is elk woord van Erasmus – of van andere humanisten – op een goudschaaltje te wegen. Of, om een andere beeldspraak te gebruiken, is elke mededeling over de Bataven wel zo geladen en beladen met diepgravende geleerdheid, patriottisch sentiment en wat niet al? In een brief uit 1499 aan de Friese humanist Johannes Sixtinus prees Erasmus de eruditie der Friezen en vergeleek hij hun land met een vruchtbare, almaar geleerden voortbrengende moeder en bovendien nog met Afrika, werelddeel vol nieuwe wonderen. De Hollanders, voor wie Erasmus in zijn jeugd schreef, – zo beweert hij in de brief – hadden daarentegen de allerstompzinnigste oren. Wat betekenen zulke woorden nu precies? Lof voor de knappe Friezen was toentertijd al een gemeenplaats – echt iets om te pas te brengen in een vriendelijke brief aan een geleerde Fries als Sixtinus, die in 1519 in Oxford zou sterven. De domme Hollanders had Erasmus in de brief nodig als contrast met de geleerde Friezen.¹⁸ Niemand zal het op basis van deze uitlatingen van Erasmus in zijn hoofd halen nu serieus diens opvattingen over Afrika met die over Friesland te gaan vergelijken of te gaan zoeken naar de tegenstelling tussen Hollanders en Friezen bij Erasmus. Het is immers duidelijk dat het hier om topoi gaat. Maar wat betekenen zulke topoi voor de historicus, die op zoek is naar de ideeënwereld van deze humanisten? Zijn worsteling met door de humanisten gehanteerde genres is eindeloos, en er horen moeilijke vragen bij, zoals de vraag in welke mate het genre van het humanistenproza – de brief, het itinerarium of het adagium bijvoorbeeld – de inhoud beïnvloedde.

II. HET ADAGIUM EN DENKBEELDEN OMTRENT DE EIGEN IDENTITEIT IN DE ZESTIENDE EEUW

Het adagium 'Auris Batava' kwam in het middelpunt van de belangstelling van verscheidene Nederlandse humanisten van Erasmus' eigen generatie en daarna te staan in verband met de vorming van hun denkbeelden over een eigen 'Bataafse', Hollandse en ten slotte zelfs Noord-Nederlandse identiteit. Daarbij werd de hoofdrol uiteraard gespeeld door de bronnen uit de Oudheid. Hoe verheffend was het niet voor een Nederlandse humanist om zijn geboortestreek behandeld te zien bij klassieke auteurs. Deze speurtocht naar de eigen identiteit in het verleden had natuurlijk ook consequenties voor opvattingen over het heden, maar had waarschijnlijk niet uitsluitend en niet direct te maken met de ontwikkeling van een 'nationaal gevoel'. Zij begon als

¹⁸ P.S. Allen – H.M. Allen – H.W. Garrod ed., *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami* (12 dln.; Oxford 1906-1958) (Allen) 1, Nr. 113; W. Bergsma, 'Inleiding', *Batavia academica* 9 (1991) 1.

een intellectuele onderneming, met het doel de kennis omtrent de eigen omgeving te vermeerderen en in een humanistisch kader te vatten.

Oppervlakkig gezien heeft het er alle schijn van, dat Holland op gezag van Erasmus' adagium door velen eenvoudig met het klassieke 'Batavia' werd gelijkgesteld.¹⁹ In werkelijkheid ging het waarschijnlijk wel ingewikkelder toe. Vóór ca. 1500 was er weinig belangstelling van Hollandse humanisten voor de geschiedschrijving van het eigen land, al werden er wel enkele pogingen gedaan de geschiedenis op te fleuren met mythische stedenstichters en Trojaanse voorouders van Hollandse graven.²⁰ Weldra veranderde dit, mede onder invloed van enkele geschiedschrijvers buiten het gewest die het Hollands verleden in het ruimere verband van het Bourgondisch-Habsburgse rijk plaatsten. Erasmus was beslist niet de eerste die zich bezighield met de Bataven en hun eiland in verleden en heden. Beroemde geleerden als Konrad Celtis en Aeneas Silvius Piccolomini waren hem reeds voorgegaan: Celtis vermeldde de Bataven in een gedicht 'Ad Rhenum' (1502) en Piccolomini in *De Germania* (1457). Bovendien noemde de laatste in zijn populaire beschrijving van Europa de Hollanders de verst naar het noordwesten wonende Germanen, die hun woonplaats op een eiland hadden. Ook andere humanisten lieten zich niet onbetuigd. Raffaele Maffei (*Commentariorum urbanorum XXXVIII libri*, Rome 1506), en Luigi Marliano (of Marliani), lijfarts van Karel v (in de brief *De Hollandiae laudibus*, ca. 1504-1508) hadden beiden over het eiland der Bataven geschreven. Een Italiaanse geleerde die enige jaren in Leuven verbleef, Raymundus Marlianus, vermeldde de Bataven in zijn destijds vaak herdrukte lijst van geografische plaatsen die bij Caesar en Tacitus voorkwamen. De tamelijk obscure Gelderse historicus Petrus Montanus had in het verloren gegane werk *Adagia* (1504) de cultuurhistorische betekenis van de Zeeuwse en Bataafse Germanen verdedigd.²¹

Mede onder invloed van hun uitlatingen over de situering van het land der Bataven en de geschiedenis ervan ontwaakte aan het begin van de zestiende eeuw in de kringen der Hollandse humanisten het verlangen aan de hand van gegevens uit de Oudheid een eigen roemrijk verleden te ontdekken en te beschrijven. Het is niet onmogelijk dat hierbij ook de wens heeft meegepeeld de positie van de eigen regio te beklemtonen tegenover het Bourgondisch-Habsburgse rijk, waar Holland sinds de vijftiende eeuw deel van uit-

¹⁹ M.A. Wes, *Verslagen verleden. Over geschiedenis en oudheid* (Amsterdam 1980) 128-129.

²⁰ J. IJsewijn, 'The Coming of Humanism to the Low Countries', in: H.A. Oberman - Th.A. Brady jr. ed., *Itinerarium Italicum. The Profile of the Italian Renaissance in the Mirror of Its European Transformation* (Leiden 1975) 196; K. Tilmans, 'Autentjck ende warachtig'. Stedenstichtingen in de Hollandse geschiedschrijving: van Beke tot Aurelius', *Holland* 21 (1989) 68-87; K. Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517. Historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus* (Hilversum 1988) 122-127.

²¹ Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517*, 19, 56-57, 112-115, 121-153; IJsewijn, 'The Coming of Humanism to the Low Countries', 233-234; Aeneas Silvius Piccolomini, *Cosmographia. Europa* (Venetië 1503) 41-43.

maakte. De Trojaanse en andere mythen werden allengs vervangen door de Bataafse, waarin het Hollands verleden nu in de eerste plaats werd verbonden met plaatsen in Tacitus – Holland zou immers wel eens het roemruchte Bataveneiland van deze antieke auteur kunnen zijn geweest. Bij alle geestdrift voor de nieuwe humanistische studies is het dus niet verwonderlijk dat het probleem van de identificatie van het gewest met 'Batavia' en de vraag naar de afstamming der Hollanders aan het begin van de zestiende eeuw een thema in de historiografie werd.²²

Tilmans heeft de mogelijkheid geopperd, dat Erasmus voor 'Auris Batava' inspiratie heeft gevonden in het werk van een oude bekende van hem, de Hollandse humanist Cornelius Aurelius, en in een uitvoerige brief van Luigi Marliano over het gewest. Deze brief is later bekend geworden onder de naam *De Hollandiae laudibus* en was gericht aan een andere oude vriend van Erasmus, Jérôme Busleyden. Deze beide geschriften zouden hem zijn toegezonden door Aurelius. Deze was een van die Hollandse historici die zich rond 1508, toen Erasmus zijn *Adagia* in Venetië uitgaf, intensief bezighielden met het Bataafs verleden. Hij schreef in diezelfde tijd onder andere het – pas aan het einde van de zestiende eeuw uitgegeven – *Defensorium gloriae Batavinae*, een verhandeling over de ligging van Batavia. Mogelijk heeft Aurelius een eerste versie van dit geschrift samen met Marliano's brief – die het laatste hoofdstuk van het *Defensorium* zou gaan vormen – naar Erasmus in Venetië gezonden. Erasmus zou dan op grond hiervan 'Auris Batava' hebben geschreven.²³ Het is echter ook denkbaar dat de ontvanger van Marliano's brief, Jérôme Busleyden, die immers een goede vriend van Erasmus was, en niet Aurelius degene is geweest die *De Hollandiae laudibus* aan de grote humanist heeft doorgegeven.²⁴ Het staat namelijk niet onomstotelijk vast dat Aurelius de eerste versie van zijn *Defensorium* vóór de publicatie van 'Auris Batava' heeft opgesteld, al beweerde hij later van wel – misschien om zo de eer voor zich op te eisen over de Bataafse kwestie geschreven te hebben voordat Erasmus op het idee was gekomen.²⁵ Hoe dit ook zij, er zijn inderdaad opvallende overeenkomsten aan te wijzen tussen de denkbeelden uit Aurelius' *Defensorium* en Marliano's brief enerzijds en 'Auris Batava' anderzijds. De vruchtbare en rijke natuur van het gebied, de vele steden met het fraaie huisraad en het hoge beschavingspeil in het algemeen worden bijvoorbeeld ook uitvoerig door Marliano geschilderd.²⁶

Erasmus' zinsnede in 'Auris Batava', dat de meeste geleerden het erover eens waren, dat 'Batavia' met 'Holland' gelijkgesteld diende te worden,

²² Tilmans, *Aurelius en de Divisiekroniek van 1517*, 56-57, 127, 192-193.

²³ *Ibidem*, 131-135.

²⁴ Dit is een suggestie van dr. A. Wesseling.

²⁵ Tilmans, *Aurelius en de Divisiekroniek van 1517*, 132-133.

²⁶ Tilmans, *Aurelius en de Divisiekroniek van 1517*, 193-194 drukt een fragment van Marliano's brief in Ned. vertaling af; zie voor de Latijnse tekst Bonaventura Vulcanius ed., *Batavia* (Antwerpen 1586) 71-75.

wordt door sommige moderne historici wel uitgelegd als een zeer belangrijke steun in de rug voor Hollandse geschiedschrijvers zoals Aurelius, omdat de beroemde humanist hier openlijk het fundament leek te leggen voor een geschiedbeschouwing voor het gewest Holland, die weliswaar geheel eigen trekken had, maar toch ook met de klassieke Oudheid samenhang.²⁷ Het is echter de vraag of aan deze uitspraak in het adagium wel zoveel gewicht mag worden toegekend. Want het is opmerkelijk dat Erasmus in het algemeen helemaal niet geneigd was tot stellige uitspraken over dergelijke problemen. In een brief uit 1520, dus twaalf jaar na de publikatie van 'Auris Batava', schreef hij aan ene Petrus Manius naar aanleiding van het zojuist verschenen geschrift van de historicus Gerardus Geldenhouwer Noviomagus (1452-1542), *Lucubrationcula ... de Batavorum insula* (1520), dat het dus nu nog niet helemaal duidelijk was of hij een 'Bataaf' was, terwijl hij niet kon ontkennen dat hij een Hollander was, dus afkomstig uit een gewest dat, wilde men de aardrijkskundigen geloven, meer bij Frankrijk dan bij Duitsland aansloot. Als reactie op Geldenhouwers denkbeeld, dat 'Batavia' een deel van 'Germania' was, schreef hij dat hij nu begreep dat hij zich dus niet door Frankrijk moest laten inlijven, maar openlijk moest toegeven dat 'Batavia' bij 'Germania' hoorde, naar het scheen omdat Duitsland zoiets glorieus als 'Batavia' niet zou mogen verliezen!²⁸ Dat klinkt naar ironie, naar lichte spot met de noeste pogingen van humanisten het antieke Batavia te localiseren in geografie en historie. Het heeft er bovendien alle schijn van dat Erasmus niet bijzonder in aardrijkskundige problemen geïnteresseerd was. Het verhaal dat hij daadwerkelijk betrokken is geweest bij de Griekse editie van Ptolemaeus' *Geographia*, in 1533 door Johannes Froben in Bazel gedrukt, is inmiddels ingeperkt tot het feit dat hij slechts zijn naam, maar niet zijn hand, aan deze belangrijke uitgave heeft geleend om zijn vaste uitgever Froben terwille te zijn.²⁹ De tijd van de popularisering van de antieke landmeetkunde door Gemma Frisius, die gevolgd zou worden door de bloei van de Nederlandse kartografie, stond toen pas op aanbreken.³⁰ Het is dus wel mogelijk, dat het probleem van de ligging van 'Batavia' en de vraag of deze 'patria' nu een onderdeel van 'Germania' of 'Gallia' was, voor Erasmus niet meer dan een 'edel spel des geestes' was.³¹ Zeker is, dat sommige anderen dit spel met bloedige ernst bedreven. De vroeggestorven Hollandse humanist Willem Hermans (gest. 1510) schreef een verslag van de oorlog tussen Holland en

²⁷ Wes, *Verslagen verleden*, 128-129; Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517*, 128.

²⁸ Allen 4, Nr. 1147: Erasmus aan Petrus Manius, Leuven 1-10-1520. Zie ook Gerlo, 'Erasmus, homo Batavus', 22-23; Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517*, 152.

²⁹ A. de Smet, 'Erasmus et la cartographie', in: J. Coppens ed., *Scrinium Erasmanum* 1 (Leiden 1969) 277-291; C. Reedijk, 'The Story of a Fallacy: Erasmus' Share in the First Printed Edition in Greek of Ptolemy's *Geography* (Basel 1533)', in: T. Croiset van Uchelen - K. van der Horst - G. Schilder ed., *Theatrum Orbis Librorum* (Utrecht 1990) 250-276.

³⁰ S.J. Fockema Andreae - C. Koeman, *Kaarten en kaarttekenaars* (Bussum 1975²) 15-20.

³¹ J.J. Poelhekke, 'Het naamloze vaderland van Erasmus', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 86 (1971) 95.

Gelre van de jaren 1507-1508 in zijn posthuum gepubliceerde werk *Olandie Gelriquet bellum*. Daarin nam hij een vertoog op over het Bataafse eiland van Tacitus, dat hij vast en zeker in Holland situeerde. Hermans verwees ook naar de traditionele zeden en het gewoonterecht van de bewoners van het gewest.³² Zijn werk genoot echter een geringe bekendheid. De eer, het Bataafse verleden een vaste plaats te hebben gegeven in de humanistische geschiedschrijving, komt niet toe aan Hermans, maar aan Cornelius Aurelius, die ergens tussen 1508 en 1510 zijn reeds genoemde *Defensorium gloriae Batavinae* en bovendien nog de verhandeling *Elucidarium scopulosarum quaestionum super Batavina regione et differentia* schreef, waarin enige punten, die al in het *Defensorium* waren behandeld, nader werden beschouwd. Beide werken zijn pas veel later in druk verschenen. Tilmans heeft overtuigend aangetoond, dat Aurelius deze werken eerder geschreven dan Gerardus Geldenhouwer zijn reeds in verband met Erasmus' reactie genoemde *Lucubratiuncula de Batavorum insula*, dat sinds 1515 in handschrift bekend was en in 1520 werd gedrukt.³³ De oude opvatting, dat Geldenhouwer althans in de Nederlanden de 'uitvinder' van het Bataafse verleden was, moet in het licht van Tilmans' bevindingen dus worden herzien ten gunste van Aurelius.³⁴ Inmiddels had in Duitsland Johannes Cochlaeus in zijn *Brevis Germaniae Descriptio* (1512) – waarschijnlijk geïnspireerd door 'Auris Batava' – de Hollanders van zijn eigen tijd al zonder meer met de Bataven van weleer gelijkgesteld in een korte passage over het gewest, getiteld 'Het eens oorlogszuchtige Holland'. Met een aanhaling uit Tacitus (de bekende tekst uit *Germania* 29) verklaarde hij, dat de Hollanders, die vroeger Bataven werden genoemd, inmiddels wekelijkt waren door de welvaart en de overvloed in hun land en tegenwoordig voor vele andere Germaanse volkeren moesten onderdoen in de oorlogvoering.³⁵ Dat de kwestie van de gelijkstelling van Holland met 'Batavia' in het middelpunt van de belangstelling stond, blijkt mede uit de brief, die Alardus Amstelredamus in 1515 uit zijn studiestad Leuven naar zijn vriend Aurelius schreef, waarin hij hem opriep toch vooral bekendheid te geven aan zijn opvattingen, aangezien in Leuven zeer vele geleerden ontkenden dat

³² Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517*, 127-130.

³³ Ibidem, 128-134; zie ook C.P.H.M. Tilmans, 'Cornelius Aurelius en het ontstaan van de Bataafse mythe in de Hollandse geschiedschrijving (tot 1517)', in: B. Ebels-Hoving – C.G. Santing – C.P.H.M. Tilmans ed., *Genoetliche ende lustige historiën. Laatmiddeleeuwse geschiedschrijving in Nederland* (Hilversum 1987) 191-213.

³⁴ De traditionele opvatting is te vinden in H. Kampinga, *De opvattingen over onze vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIIe en XVIIIe eeuw* (Utrecht 1980²) speciaal 59-61, en in I. Schöffer, 'The Batavian Myth During the Sixteenth and Seventeenth Centuries', in: Schöffer, *Veelvormig verleden. Zeventien studies in de vaderlandsche geschiedenis* (Amsterdam 1987) 63-77. Zie ook H. van de Waal, *Drie eeuwen vaderlandsche geschied-uitbeelding 1500-1800. Een iconologische studie* (2 dln.; Den Haag 1952).

³⁵ Johannes Cochlaeus, *Brevis Germaniae Descriptio*. Ed. K. Langosch (Darmstadt 1960) 150-151. Dr. A. Wesseling maakte mij op deze passage opmerkzaam.

Holland 'Batavia' kon worden genoemd.³⁶ Er was kennelijk belangstelling voor de Hollanders: het werkje van Chrysostomus Neapolitanus oftewel Crisostomo Colonna,³⁷ *Epistola de situ Hollandiae*, werd omstreeks dezelfde tijd door Martinus Dorpius uitgegeven.³⁸ In 1515 publiceerde Filippo Beroaldo Jr. een befaamd geworden Tacitus-editie met de nieuw opgedoken eerste zes boeken van de *Annales*, waarin het eiland der Bataven bij de splitsing van de Rijn en de Waal werd gesitueerd en dus veel meer leek te omvatten dan alleen Holland. Deze vondst is mogelijk de aanleiding geweest tot de hiervoor genoemde brief van Alardus Amstelredamus aan Aurelius.³⁹

Ook de Hollandse arts en historicus Reinier Snoy (ca. 1477-1537), een voornaam heer uit Gouda die in Italië was geweest en vanaf 1509 jarenlang aan een geschiedenis van Holland werkte, was geïnteresseerd in het Bataafse verleden. In zijn pas in 1620 verschenen boek *De rebus Batavicus* zijn opmerkingen over de aard en deugden der Hollanders te vinden die soms woordelijk overeenstemmen met 'Auris Batava'.⁴⁰ Uit dit werk blijkt echter vooral de invloed van de historische werken van Aurelius, met wie hij de kwestie diepgaand besprak en die bovendien zijn *Elucidarium* en misschien ook zijn *Defensorium* aan Snoy had opgedragen. Deze vriendelijkheid werd overigens door Snoy niet met gelijke munt beantwoord, want in *De rebus Batavicus* pochte de auteur, dat hij als eerste een goed boek over de Hollandse geschiedenis had geschreven, waar oudere schrijvers niet veel meer dan onzin hadden geproduceerd. Ook in een brief uit 1516 aan Erasmus sloeg Snoy zich op de borst en verklaarde, dat hij de enige was die iets aan de geschiedenis van Holland deed en uitvoerig over de Bataafse kwestie had geschreven; de nagelaten geschriften van Hermans kleineerde hij en over Aurelius sprak hij al helemaal niet. Aurelius op zijn beurt onderhield wat de Hollandse studiën betreft intensieve contacten met andere geleerden, zoals Willem Hermans en de vooraanstaande humanist Martinus Dorpius. Deze laatste had hem de reeds genoemde brief van Luigi Marliano, *De Hollandiae laudibus*, doen toekomen en had bovendien de *Epistola de situ Hollandiae* van Chrysostomus in 1514 had uitgege-

³⁶ Tilmans, *Aurelius en de Divisiekronek van 1517*, 122, 134; Tilmans, 'Cornelius Aurelius', 199. Zie voor Alardus Amstelredamus B. de Graaf, *Alardus Amstelredamus (1491-1544). His Life and Works. With a Bibliography* (Amsterdam 1958). De brief is afgedrukt in Bonaventura Vulcanius ed. *Batavia* (Antwerpen 1586) voorafgaand aan Aurelius' werken over de Bataafse kwestie, en in Petrus Scriverius ed., *Batavia illustrata* (Leiden 1609).

³⁷ Tilmans neemt ten onrechte aan dat Chrysostomus Neapolitanus een pseudonym van Panfilo Zanchi is (Tilmans, *Aurelius en de Divisiekronek van 1517*, 122 en Tilmans, 'Cornelius Aurelius', 193). Chrysostomus Neapolitanus is echter de Zuiditaliaanse humanist Crisostomo Colonna (ca. 1455-1539), zie G. Lamattina, *Crisostomo Colonna. Tra gli umanisti e i reali di Napoli* (Salerno 1982) (met dank aan dr. A. Wesseling en prof. dr. J. IJsewijn).

³⁸ Martinus Dorpius, *Dialogus in quo Venus et Cupido omnes adhibent versutias* (Leuven 1514).

³⁹ Tacitus, *Opera Omnia*. Ed. Filippo Beroaldo Jr. (Rome 1515); *Annales* 2,6. Zie ook Tilmans, *Aurelius en de Divisiekronek van 1517*, 142.

⁴⁰ Kampinga, *De opvattingen over onze vaderlandsche geschiedenis*, 80; zie voor Snoy ook B. de Graaf – M.E. de Graaf, *Doctor Reinerus Snoy Goudanus. Gouda ca. 1477-1st August 1537. A Bibliography* (Nieuwkoop 1968).

ven. Ook stelde Aurelius zich rond 1516 in verbinding met de Utrechtse kanunnik Willem Heda, die veel van archeologie en epigrafiek wist.⁴¹

Als resultaat van al die wetenschappelijke activiteiten en contacten formuleerde Aurelius zijn denkbeelden, eerst in de werken *Elucidarium* en *Defensorium*, later ook in zijn hoofdwerk, de bekende *Divisiechroniek* (1517): een geschiedenis van de noordelijke Nederlanden in de volkstaal. Het 'Bataveneiland' der klassieke auteurs oftewel 'Batavia' was volgens hem niet hetzelfde als de landstreek de Betuwe – ofschoon de naam wel aanleiding gaf dat te denken – maar begon daar, waar de Waal in de Maas uitmondde, dus nabij Gorinchem. Het aloude Batavia was daarmee in het zuiden van Holland gesitueerd. Behalve met citaten uit antieke schrijvers en de interpretatie daarvan staaft Aurelius zijn opvattingen ook met vermeldingen van archeologische vondsten. Aurelius wordt er tegenwoordig zelfs van verdacht de geestelijke vader te zijn van de – helaas vervalste – inscriptie, die al in 1502 bij Leiden gevonden zou zijn, waarin sprake was van een 'Gens Batavorum amici et fratres Romani imperii'. Gelukkig waren er ook echte inscripties waarin de Bataven voorkwamen: zo beschreef Aurelius er in de *Divisiechroniek* een uit de tweede eeuw n.Chr. waarin ene Caecilius Bato, 'prefect der Bataven', ten tonele gevoerd werd. In de *Divisiechroniek* vermeldde Aurelius bovendien ene 'Batto' als stamvader der Bataven. Uit dergelijke overwegingen vloeide volgens hem het historische feit voort, dat de Bataven de voorouders der huidige Hollanders waren.⁴²

Zo deed Aurelius zijn uiterste best zijn tijdgenoten bekend te maken met zijn opvattingen over de identificatie van het gewest Holland met het Bataveneiland. Het was in de eerste plaats een wetenschappelijk probleem, waarin filologie, geschiedenis, geografie en archeologie een rol speelden. In hoeverre Aurelius' inspanningen samenhangen met een eigen 'vaderlands gevoel' voor Holland is moeilijk te zeggen. In een gedicht, voorafgaand aan het *Elucidarium*, gebruikte hij wel als eerste Hollandse historicus het woord 'patria' voor het hele gewest. De oude Bataven idealiseerde hij als vertegenwoordigers van een deugdzame en krachtige agrarische samenleving – een Arcadia, in tegenstelling tot het zijns inziens corrupte leven in de Hollandse steden in zijn eigen tijd.⁴³ Bij een dergelijke uitspraak moet wel bedacht worden dat het antieke verleden voor een rechtgeaard humanist altijd beter was dan het heden. Het is echter opvallend dat hij in zijn *Divisiechroniek* in het geheel geen aandacht schonk aan Erasmus' toch inmiddels zeker welbekende beschrijving van de Hollanders in het adagium 'Auris Batava'. Naar de reden voor Aurelius' zwijgzaamheid hieromtrent kan men slechts gissen. Het was de geleer-

⁴¹ Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517*, 135, 141-142, 149-154. Snoy's brief aan Erasmus in Allen 2, Nr. 458.

⁴² Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517*, 135-140.

⁴³ *Ibidem*, 140-149.

den wel opgevallen, dat Erasmus nooit eens aan de werken van zijn oudere vriend Aurelius refereerde; was dit nu Aurelius' tegenzet?⁴⁴

Ondanks de vondst van Tacitus' uitlating over het Bataveneiland gesitueerd bij de splitsing van de Rijn en de Waal in Beroaldo's nieuwe editie bleven Aurelius en Snoy bij hun 'klein-Bataafse' opvattingen, waarbij Holland met het eiland der Bataven samenviel. Daarentegen verdedigde Gerardus Geldenhouwer uit Nijmegen niet onbegrijpelijkerwijze in zijn *Lucubrationcula* de 'groot-Bataafse' gedachte. Hij schilderde een eiland der Bataven dat begon bij Nijmegen en zich tot aan de Noordzee uitstrekte. De vraag, die Erasmus aanleiding had gegeven tot ironisch commentaar, namelijk of 'Batavia' nu tot 'Germania' of tot 'Gallia' behoorde, had Geldenhouwer ten gunste van 'Germania' beantwoord. Met zijn denkbeelden omtrent een uitgestrekt 'Batavia', dat veel meer dan Holland alleen bevatte, hing Geldenhouwers overtuiging samen dat een groot 'Germania' ook in intellectuele zin een tegenhanger zou moeten vormen van een dominant 'Italia'. 'Germanen' waren volgens hem heus geen haar slechter dan de bewoners van Italië; de geschiedenis van 'Germania' in al haar onderdelen tot en met 'Batavia' deed werkelijk niet onder voor de geschiedenis van het land dat zich altijd voor liet staan op de rechtstreekse afstamming van het Romeinse Rijk. Voor Geldenhouwer was 'patria' 'Germania', en de Bataven waren uiterst begaafde lieden die de boekdrukkunst, het maken van zeekaarten en nog zo het een en ander hadden uitgevonden – de Italianen wilden dat uit pure jaloezie eenvoudig niet erkennen. Aan de andere kant moest Geldenhouwer ook niets hebben van Aurelius' enge hollandocentrisme. Het duidelijkst is dit te zien in zijn behandeling van de figuur Erasmus. Geldenhouwer beklemtoonde het feit, dat deze grootste aller eigentijdse humanisten een 'Bataaf' en 'Germaan' was en zag hem het liefst werken voor het heil van zijn beroemde 'patria, id est Germania'. Hij verspilde echter geen woord aan de verhouding tussen Erasmus en zijn geboorteland Holland.⁴⁵ In zijn volgende boek over Nederlandse geschiedenis, *Historia Batavica* (1530), nam Geldenhouwer evenwel 'Auris Batava' op onder de titel 'De Batavis ex Chiliadibus Erasmi'.⁴⁶ Daarmee verhief hij het adagium definitief tot een klassieke tekst in de behandeling van het Bataafse verleden door latere historici. In latere uitgaven van de *Historia Batavica* toonde Geldenhouwer overigens ook iets meer begrip voor de hollandocentrische opvattingen omtrent het Bataafse verleden. Hij noemde een hele reeks Hollandse steden 'Bataafs' en pree in dit verband Rotterdam als

⁴⁴ Dit is een suggestie van dr. A. Wesseling op grond van een passage in de reeds genoemde brief van Alardus Amstelredamus aan Aurelius uit 1515, waarin de laatste wordt aangespoord over de identificatie van 'Batavia' met Holland te schrijven, omdat vele Leuvense geleerden dat ontkennen: 'Erasmus Basileae agit. Miramur omnes quod tui, sincerissimi semper amici et praeceptoris, nusquam meminit'. Zie noot 35.

⁴⁵ Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517*, 151-154.

⁴⁶ Gerardus Geldenhouwer, *Historia Batavica* (Straatsburg 1530).

vaderstad van Erasmus.⁴⁷ Toen de vooraanstaandste Hollandse historicus van een veel latere generatie, Petrus Scriverius, in 1609 zijn *Batavia illustrata* publiceerde (dat een aantal werken over de kwestie van vroegere geleerden bevatte), gaf hij zelfs de tekst van 'Auris Batava' weer als was het een zelfstandige bijdrage van Erasmus aan de geschiedschrijving van Holland geweest: 'Desiderius Erasmus, De Batavis sive Hollandis, In Adagio Auris Batava'.⁴⁸ Hadrianus Junius daarentegen, die als officiële geschiedschrijver van de Staten van Holland sinds de jaren zestig van de zestiende eeuw aan een historie van het gewest werkte, pakte het anders aan. In zijn beschrijving van het karakter der Hollanders verwees hij naar Martialis' 'Bataafse oor', maar veranderde, ongetwijfeld in navolging van Erasmus' adagium, deze ondeugd in een deugd, namelijk die van onbedorven eenvoud. Bovendien wees hij erop dat de Hollanders sinds de tijd van de antieke auteurs wel zeer veranderd waren, vooral door het reizen in verband met de handel, en niets barbaars meer hadden.⁴⁹ In een eerder verschenen werk had hij zich al beziggehouden met het oude probleem van de ligging van het Bataveneiland en gemeend dat Holland een deel van 'Batavia' was geweest.⁵⁰ Niet iedereen toonde in zijn geschriften belangstelling voor deze vraag: Janus Dousa bijvoorbeeld – politicus, maar ook curator en eerste bibliothecaris der Leidse universiteit – schreef in zijn boek *Annales Hollandiae* (1599) een geschiedenis van de middeleeuwen van het gewest volgens de modernste humanistische opvattingen. Omdat hij zich in dit boek op de geschiedenis van de provincie onder de graven van Holland concentreerde, besteedde hij weinig aandacht aan de Bataven. 'Auris Batava' werd aangehaald noch vermeld, maar wel verwees hij naar Hadrianus Junius en Reinier Snoy.⁵¹

Met auteurs als Hadrianus Junius, Janus Dousa en Petrus Scriverius is een nieuwe periode aangebroken, namelijk die van de Nederlandse Opstand en het ontstaan van de Republiek der Verenigde Provinciën. Dit was het tijdperk waarin de geleerden op zoek gingen naar een passend verleden voor de uit de Opstand ontstane nieuwe staat – een verleden dat eerbiedwaardiger was dan het in heel Europa geijkte beeld van de Nederlandse rebellie tegen de legitieme vorst. In het nieuw geschapen beeld van de Nederlandse geschiedenis speelden de Bataven een aanzienlijke rol. Niet zozeer hun krijgshaftigheid, goede inborst en beschaving, als wel hun politieke positie ten opzichte van de Romeinen werd nu beklemtoond. Het waren de Romeinen geweest die het verbond met de Bataven hadden verbroken en zo in 69 n.Chr. de opstand onder leiding van Claudius Civilis hadden veroorzaakt – en net zo had Filips II de privileges geschonden en Willem van Oranje tot verzet gedwongen. Na

⁴⁷ Geldenhower, *Historia Batavica* in Scriverius ed., *Batavia Illustrata*, 63-67. Zie ook Tilmans, *Aurelius en de Divisiekroniek van 1517*, 153.

⁴⁸ Scriverius ed., *Batavia Illustrata*, 136-138.

⁴⁹ Hadrianus Junius, *Batavia* (Leiden 1588) 218-240, speciaal 220.

⁵⁰ Hadrianus Junius, *Animadversa* boek IV (Bazel 1556).

⁵¹ Janus Dousa, *Annales Hollandiae* (Den Haag 1599). Een bijgewerkte editie werd gepubliceerd door zijn zoon Janus Dousa jr., *Bataviae Hollandiaeque Annales* (Leiden 1601).

de Bataafse overwinning bij Xanten hadden de Romeinen echter een nieuw, eervol verbond, een waar ‘foedus aequum’, met Claudius Civilis moeten sluiten – evenals de Spanjaarden in 1609 bij het sluiten van het Twaalfjarig Bestand met de jonge Republiek de nieuwe staat de facto als gelijkwaardige politieke partner hadden moeten erkennen. De Bataafse vrijheidslievendheid kreeg nu alle aandacht in historische werken en edities als die van Petrus Scriverius en Bonaventura Vulcanius’ uitgave *Batavia* met Aurelius’ werken over de Bataafse kwestie, en in zuiver politiektheoretische tractaten als Paulus Merula’s *De statu reipublicae Batavae diatriba* (1603). Het denkbeeld van de politieke en culturele continuïteit, niet alleen tussen Bataven en Hollanders, maar spoedig ook tussen hen en bewoners van de hele Republiek werd zo langzamerhand gemeengoed.⁵²

Aan het begin van de zeventiende eeuw was het echter nog steeds nodig in het voetspoor van Erasmus de Bataven tegen de aantijging van barbaarsheid en botheid in de zin van Martialis’ epigram te verdedigen. Dat deed Hugo Grotius in zijn jeugdwerk *Parallelon rerum publicarum* (geschreven in 1600-1602), dat echter tijdens zijn leven niet werd gepubliceerd. Daarin idealiseerde hij de staatsinrichting der oude Bataven, die hij beschreef als een aristocratische republiek die in veel opzichten beter werkte dan in Athene of Rome het geval was geweest. Zoals Erasmus de Hollanders geprezen had, wees hij erop, dat de Nederlanders zeer geletterd waren: iedereen liet zijn kinderen leren lezen en schrijven. Erasmus prees hij als het grootste licht der Nederlanden. Zonder ‘Auris Batava’ aan te halen, maar mogelijk erdoor beïnvloed, betoogde Grotius dat de Bataven evenmin als de moderne Nederlanders ooit barbaars waren geweest.⁵³

De mythe van het Bataafse verleden van de Republiek ging na deze woorden van Grotius nog zijn hoogtijdagen tegemoet en vond tenslotte een apotheose in Rembrandts schilderij van Claudius Civilis voor het Amsterdamse stadhuis in het begin van de jaren zestig van de zeventiende eeuw.⁵⁴ De invloed van Erasmus’ adagium is voor deze tijd moeilijk te peilen, maar met enig spuurwerk zal ongetwijfeld hier en daar een echo van ‘Auris Batava’ in

⁵² N. Mout, ‘Ideales Muster oder erfundene Eigenart. Republikanische Theorien während des niederländischen Aufstands’, in: H.G. Koenigsberger – E. Müller-Luckner ed., *Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit* (München 1988) 187-192.

⁵³ Hugo Grotius, *Parallelon rerum publicarum liber tertius*. Ed. J. Meerman (3 dln., Haarlem 1801-1803) 2, 69; 3, 50, 77, 81. Zie ook Mout, ‘Ideales Muster oder erfundene Eigenart’, 190-192; E.O.G. Haitsma Mulier, ‘Grotius, Hooft and the Writing of History in the Dutch Republic’, in: A.C. Duke – C.A. Tamse ed., *Clio’s Mirror. Historiography in Britain and the Netherlands*. Britain and the Netherlands 8 (Zutphen 1985) 55-72.

⁵⁴ Schöffers, ‘The Batavian Myth’.

de politieke en historische literatuur van de Republiek na ca. 1600 waar te nemen zijn.⁵⁵

III. HET ADAGIUM EN DE DISCUSSIE OVER ERASMUS' VADERLAND IN DE MODERNE GESCHIEDSCHRIJVING

Inhoud en betekenis van 'Auris Batava' hebben in de moderne geschiedschrijving een rol gespeeld bij de discussie over Erasmus' verhouding tot zijn geboorteland. Zelfs de opvallende plaats, die Erasmus het adagium had gegeven toen hij het voor het eerst publiceerde – namelijk aan het eind van de Venetiaanse editie van 1508 – werd bij deze discussie betrokken. Sommige moderne Erasmus-onderzoekers interpreteerden de plaatsing van 'Auris Batava' aan het eind van deze uitgave als een door Erasmus zelf beoogd effect. Zij lieten zich daarbij verleiden tot enige speculaties over de betekenis die Erasmus zelf aan het adagium zou hebben gehecht. Het is, zo luidt de redenering, hoogstwaarschijnlijk geen toeval, dat Erasmus dit adagium over zijn geboorteland aan het einde van het boek heeft geplaatst. Mogelijk heeft Erasmus, door zich zo duidelijk – half verontschuldiging, half uitdagend – als Hollander en verdediger van 'Bataafse' waarden op te werpen, zich hier tegen de Italiaanse humanisten willen afzetten. 'Auris Batava', zo opvallend aan het eind van de Venetiaanse editie geplaatst, is dan een reactie geweest op het superioriteitsgevoel dat Italianen nu eenmaal tentoonspreidden tegenover geleerden die, evenals Erasmus, uit verafgelegen streken afkomstig waren. Erasmus moet zich door hen niet helemaal geaccepteerd gevoeld hebben, hoewel hij bij zijn verblijf in Italië wel had gemerkt dat hij zich in kennis van de klassieken met de beste Italiaanse humanisten kon meten, als hij ze – tenminste met zijn Latijn – al niet overtrof. Het is daarom niet uitgesloten dat hij, door in 'Auris Batava' Martialis' scheldwoord in een eretitel te laten verkeren, zijn in Italië gewonnen zelfvertrouwen wilde overdragen op zijn geleerde landgenoten. Zo bezien is de laatste zin van het adagium, waarin Erasmus een rechtschapen levenswijze hoger stelt dan uitzonderlijke geleerdheid, misschien wel tegen de hooghartige Italiaanse humanisten gericht.⁵⁶ Bij deze interpretatie hoort ook een beeld van een betrekkelijk achterlijk Holland

⁵⁵ Enige aandacht is reeds besteed aan Erasmus in de zeventiende-eeuwse Nederlandse literatuur, zie G. Degroote, 'Erasmiaanse echo's in de gouden eeuw in Nederland', in: J. Coppens ed., *Scrinium Erasmianum* 1 (Leiden 1969) 391-421. Hulpmiddelen voor een – nog niet verricht – onderzoek in de politieke en historische literatuur: G.O. van de Klashorst – H.W. Blom – E.O.G. Haitsma Mulier, *Bibliography of Dutch Seventeenth Century Political Thought. An annotated Inventory, 1581-1710* (Amsterdam-Maarssen 1986); E.O.G. Haitsma Mulier – G.A.C. van der Lem – P. Knevel, *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland 1500-1800* (Den Haag 1990).

⁵⁶ Mann Phillips, *The 'Adages' of Erasmus*, 69; S. Seidel Menchi ed., *Erasmus da Rotterdam. Adagia. Sei saggi politici in forma di proverbi* (Turijn 1980) xvii-ix, xvii; Waterbolck, 'Een hond in het bad', 31; zie ook A. Gerlo, 'Erasmus, homo Batavus', *Septentrion* 4 Nr. 3 (1975) 23-30.

aan de uiterste periferie van de beschaafde wereld – een beeld dat vooral ook in Huizinga's *Erasmus* is terug te vinden.⁵⁷

Kan men Erasmus echter wel enig denkbeeld toedichten met behulp waarvan hij bewust een tegenstelling heeft willen scheppen tussen arrogante Italiaanse geleerden en brave Hollanders? Er is in het algemeen veel inkt vergoten bij de behandeling van het probleem, wat hij nu eigenlijk als zijn vaderland beschouwde en wat het woord 'patria' precies betekende voor Erasmus, die kosmopoliet par excellence.⁵⁸ In welke mate kan men voor Erasmus' tijd en in zijn milieu van een in de eerste plaats toch internationaal georiënteerd humanisme, spreken over 'nationaal' gevoel, om nog maar te zwijgen over 'nationale' tegenstellingen? Deze vraag is in verband met Erasmus' denkbeelden over zijn vaderland eigenlijk nauwelijks gesteld. Het is temeer een netelig punt, daar het begrip 'nationaal' voor dit tijdperk in genen dele gelijkgesteld kan worden met dat voor de negentiende of twintigste eeuw. Ook het concept 'cultureel nationalisme', afkomstig uit de Romantiek en zeer wel op het negentiende- en twintigste-eeuwse Nederland toepasbaar, is voor de vroegmoderne Nederlanden niet te gebruiken. De moeilijkheid bij het vaststellen van enig 'nationaal' gevoel in de vroegmoderne Nederlanden is namelijk, dat er in het geheel geen sprake was van staatkundige, economische of culturele eenheid. En zonder een besef van tenminste culturele eenheid kan er geen 'cultureel nationalisme' in moderne zin bestaan.⁵⁹

In Erasmus' tijd en nog lang daarna waren de Lage Landen in ieder opzicht in de greep van het particularisme der verschillende provincies en zelfs der steden. In het geval van het gewest Holland is zelfs aan te tonen, dat daar gedurende de eerste helft van de zestiende eeuw een politieke ontwikkeling in de richting van meer autonomie tegenover het naar centralisatie strevende Habsburgs gezag plaatsvond.⁶⁰ Bij politieke dreiging van buitenaf (waarbij ook de landsheer tot die van buiten komende krachten werd gerekend) waren de Nederlandse gewesten en steden desnoods wel bereid dit particularisme tijdelijk te laten vallen ten bate van een zekere samenwerking. Daarnaast ontstond, als bijverschijnsel van de door de landsheren nagestreefde bestuurlijke centralisatie, mogelijk reeds vanaf de regeringsperiode van Filips de Schone (1482-1506) een zeker besef van een 'nationale' politiek voor de Ne-

⁵⁷ A.G. Jongkees, 'Holland in Erasmus' tijd', in: D.E.H. de Boer – J.W. Marsilje ed., *De Nederlanden in de late middeleeuwen* (Utrecht 1987) 379-392.

⁵⁸ Poelhekke, 'Het naamloze vaderland van Erasmus'; Gerlo, 'Erasmus, homo Batavus'; beide met verwijzingen naar de oudere lit.; zie ook C. Reedijk, 'What is typically Dutch in Erasmus', *Delta* 2, Nr. 4 (1959-1960) 35-44 en L.-E. Halkin, 'Erasmus et les Pays-Bas', in: Buck ed., *Erasmus und Europa*, 33-46.

⁵⁹ Een recente bijdrage tot de geschiedenis van het cultureel nationalisme in het negentiende-eeuwse Nederland is J.Th. M. Bank, *Het roemrijk vaderland. Cultureel nationalisme in Nederland in de negentiende eeuw* (Den Haag 1990).

⁶⁰ J.D. Tracy, *Holland under Habsburg Rule 1506-1566. The Formation of a Body Politic* (Berkeley etc. 1990).

derlanden in de kringen der raadgevers rond de landsheer. Voor de meeste bewoners echter was hun vaderland de stad of het dorp waar ze hun leven doorbrachten, voor de geleterden hoogstens de streek of het gewest, maar niet de gehele Nederlanden.⁶¹

Er was dus een zeker besef van een vaderland of 'patria', dat voor veel mensen even groot moet zijn geweest als het vorstendom van die Duitse prins bij Fritz Reuter, die de kikkers aan alle grenzen kon horen kwaken als hij in het midden van zijn gebied stond. Het is weliswaar niet uitgesloten, maar uiterst moeilijk aantoonbaar, dat dit zeer beperkte 'vaderlandse gevoel' was verbonden met een idee van 'culturele identiteit'. Was dat voor Erasmus misschien ook zo? Of is het vaderland van Erasmus slechts een probleem voor moderne historici, en was het dat niet voor Erasmus zelf?

Terecht verzuchtte Margolin eens, dat het zeer moeilijk is vast te stellen, wat Erasmus nu eigenlijk dacht van het volk en het gebied waaruit hij stamde – nog afgezien van de vraag, in hoeverre zijn denkbeelden met de werkelijkheid van toen overeenstemden.⁶² Daarbij mag niet uit het oog verloren worden, dat Erasmus, deze wereldburger, 'civis totius mundi', tenslotte meer dan de helft van zijn leven, dat is meer dan veertig jaar, in de Nederlanden had doorgebracht, daar was opgevoed en er zijn eerste werken had geschreven.⁶³

Huizinga heeft opgemerkt dat, hoewel het humanisme in theorie kosmopolitisch was, er in de praktijk zeer veel 'nationale zelfverheffing' voorkwam. Volgens hem zou Erasmus, met zijn uitgesproken intellectueel, niet politiek kosmopolitisme en gematigd 'vaderlands gevoel', eerder uitzondering dan regel zijn.⁶⁴ Ook anderen dan Huizinga hebben de aandacht gevestigd op de intrigerende combinatie van wereldburgerschap en vaderlandsliefde – wel te onderscheiden van chauvinisme – bij Erasmus.⁶⁵ Voor Huizinga was het adagium 'Auris Batava' met zijn mengeling van kritiek op en genegenheid voor Holland en de Hollanders exemplarisch voor Erasmus' ambivalente

⁶¹ F.W.N. Hugenholtz, 'The 1477 Crisis in the Burgundian Duke's Dominions', in: J.S. Bromley – E.H. Kossman ed., *Britain and the Netherlands 2* (Groningen 1964) 33-46; S. Groenveld, 'Natie en nationaal gevoel in de zestiende-eeuwse Nederlanden', in: *Scrinium et scriptura. Opstellen [...] aangeboden aan prof. dr. J.L. van der Gouw* (Groningen 1980) 372-387; A. Duke, 'From King and Country to King or Country? Loyalty and Treason in the Revolt of the Netherlands', *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th Series 32 (1982) 113-135.

⁶² J.-C. Margolin, 'Erasmé et la psychologie des peuples', *Revue de psychologie des peuples. Ethnopsychologie* 25 (1970) 373-424, speciaal 388.

⁶³ Halkin, 'Erasmé et les Pays-Bas'.

⁶⁴ J. Huizinga, 'Patriotisme en nationalisme in de Europeesche geschiedenis tot het einde der negentiende eeuw', in zijn *Verzamelde Werken* 4 (Haarlem 1950) 519-520; Huizinga, 'Erasmus über Vaterland und Nationen', *ibidem* 6, 252-267.

⁶⁵ O. Noordenbos, 'Erasmus en de Nederlanden', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, 7e Reeks 7 (1936) 193-212; C.R. Thompson, 'Erasmus as Cosmopolitan and Internationalist', *Archiv für Reformationsgeschichte* 44 (1955) 167-195, speciaal 169; L.-E. Halkin, 'Erasmé et les nations', in: *Hommages à Marie Delcourt*, ed. R. Crahay e.a. (Brussel 1970) 252-256; Margolin, 'Erasmé et la psychologie des peuples', 373-374; Gerlo, 'Erasmé, homo Batavus'; Poelhekke, 'Het naamloze vaderland van Erasmus'; A. Gerlo, 'Erasmus und die Niederlande', *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde* 86, Nr. 2 (1986) 43-60.

houding tegenover zijn geboortestreek. In principe zag Huizinga Erasmus immers als vervreemd van zijn moedertaal en van een Holland dat hem had miskend, gewantrouwd en zelfs belasterd. En inderdaad is het niet moeilijk om allerlei afwijzende uitspraken van Erasmus over Holland te verzamelen. Huizinga liet overigens de mogelijkheid uitdrukkelijk open, dat bij zulke afkeurende woorden ook wel wat valse nederigheid bij Erasmus in het spel zou kunnen zijn.⁶⁶ Lovende uitspraken zijn trouwens ook hier en daar te vinden; in de adagia niet alleen in 'Auris Batava' maar ook in 'Mulieris Podex', waarin de vlijt der Hollandse vrouwen wordt geprezen die hun losbandige en luie mannen onderhouden.⁶⁷ En zo balanceert Erasmus bij Huizinga tussen de mening over de Hollanders als een min soort mensen zonder beschaving – 'hominum genus sordidum, incultum' –⁶⁸ en de opvatting omtrent moreel hoogstaande, zij het dan niet zo geleerde lieden uit het adagium 'Auris Batava'.⁶⁹

Een eenduidiger visie is te vinden bij Noordenbos, bij wie Erasmus toch, als het puntje bij paaltje komt, ondanks alle kritiek op Holland en de Nederlanden een echte Hollander is die zich niet laat verleiden om 'Batavus' met 'Duits' gelijk te stellen, maar integendeel van mening is dat Holland zich vanouds meer op Frankrijk dan op Duitsland richt – het is natuurlijk geen toeval dat dit punt de nadruk kreeg in dit na 1933 geschreven artikel. Bij Noordenbos zingt 'Auris Batava' van dat Holland de lof, niet zonder milde kritiek, en wanneer de Spaanse humanist Jacobus Stunica in zijn kritiek op Erasmus' editie van het Nieuwe Testament hem tracht te beledigen door hem een 'Bataaf' te noemen, vraagt Erasmus zich af of het dan erg is een Hollander te zijn en wijst op de onverdraagzaamheid van zijn tegenstander.⁷⁰ Iets van Noordenbos' stelligheid is ook te vinden bij Gerlo, waar Erasmus zichzelf wel als Hollander beschouwt, inderdaad meer op Frankrijk dan op Duitsland gericht, maar niet zeker weet of dat hetzelfde is als een Bataaf. 'Auris Batava', waarin, zoals gezegd, Hollanders en Bataven zo duidelijk aan elkaar worden gelijkgesteld, was, aldus Gerlo, toch vooral bedoeld om een tegenstelling met de Italianen te scheppen. Een zo kwam Gerlo tot een conclusie, die dichter bij die van Noordenbos dan bij die van Huizinga lag, mede omdat hij – in tegenstelling tot Huizinga – van mening was dat Erasmus tot het eind van zijn leven de Nederlanden, met inbegrip van de Nederlandse taal, trouw is gebleven:

'Malgré son aspiration typiquement humaniste au cosmopolitisme, et malgré sa véritable aversion pour l'orgueil national, cet *homo batavus* n'a

⁶⁶ J. Huizinga, *Erasmus*, in zijn *Verzamelde Werken* 6, 44.

⁶⁷ *ASD* II,6: Adagium Nr. 2550, p. 369: 'Atqui Hollandia innumeras habet, quae sua industria viros ociosos et voluptarios alunt'.

⁶⁸ Geciteerd bij Huizinga, 'Erasmus über Vaterland und Nationen', 256.

⁶⁹ Huizinga, *Erasmus*, 43-46; Huizinga, 'Erasmus über Vaterland und Nationen', 256-258.

⁷⁰ Noordenbos, 'Erasmus en de Nederlanden'; Erasmus, *Apologia respondens ad ea quae Iacobus Lopis Stunica taxaverat in prima duntaxat Novi Testamenti editione*. Ed. H.J. de Jonge (Amsterdam-Oxford 1983), passim en speciaal 68-69 n.l. 154-157.

pas pu se libérer totalement de l'attachement à la patrie, ni du sentiment de solidarité avec les *Belgae* du 16e siècle, c'est à dire avec les Néerlandais du Nord et du Sud'.⁷¹

Huizinga, Noordenbos noch Gerlo bekommerden zich diepgaand om de vraag, in welk opzicht er bij Erasmus sprake is geweest van 'nationaal' gevoel voor hetzij het gewest Holland hetzij de Nederlanden als geheel. Voor diegenen die op zoek waren naar Erasmus' denkbeelden over zijn geboorteland zonder zich met die algemene vraag bezig te houden, was het ietwat verwarrend te zien dat hij zich bij tijd en wijle soms meer met 'Germania' als geheel identificeerde en zich zelf 'Germanus' noemde, maar daarnaast ook schrijven kon: 'Ik ben zo geboren dat ik noch Duits noch Frans ben' – eigenlijk kon het met Erasmus beide kanten uit.⁷² Tracy schreef Erasmus' 'Germaanse' neigingen toe aan de invloed van de roem, die hem in de jaren 1514-1516 in Duitsland en Zwitserland ten deel viel. 'Auris Batava' zag Tracy daarom als een lofprijzing der Nederlandse eenvoud, zo goed passend bij andere 'Germaanse' deugden. Misschien, aldus Tracy, verborg zich onder deze identificatie met 'Duitsland' een zekere sympathie voor de daar levende denkbeelden over de hervorming der kerk, die Erasmus bij zijn Bazelse vrienden zou hebben opgedaan.⁷³ Mogelijk is het echter juist eenvoudig te wijzen op het sterke saamhorigheidsbesef tussen Erasmus en zijn Duitse humanistische vrienden uit die jaren, waarin zij zich tot doel hadden gesteld verbeteringen in de theologie en in het kerkelijk leven te bewerkstelligen.⁷⁴

Het tot op heden grondigste, en zeker ook fantasierijkste, onderzoek naar de vraag, wat Erasmus' 'patria' nu eigenlijk inhield, is gedaan door Poelhekke.⁷⁵ Wat was het nu geweest: de hele wereld? Holland? de (Bourgondisch-Habsburgse) Nederlanden? Soms sprak Erasmus trouwens slechts in vage termen over 'onze' of 'die streken'. Poelhekke betrad – naar zijn gewoonte – met beslistheid en moed de erasmiaanse doolhof der termen en omschrijvingen. De voor zijn onderwerp klassieke tekst 'Auris Batava' kenschetste hij, in het voetspoor van Huizinga, als een mengeling van lofprijzing en kritiek, maar interpreteerde deze toch weer anders:

'Temidden van het vele lofwaardigs dat de grote man hier over zijn nadrukkelijk als zodanig gepresenteerd geboortelandje te berde brengt – tot en met godbetert de beruchte zindelijkheid – komt hier ook duidelijk zijn grote grief naarvoren, de grief dat juist daar waar zijn wieg heeft gestaan zo weinig lieden zich opwerken "ad exquisitam eruditionem, praesertim

⁷¹ Gerlo, 'Erasmus, homo Batavus', 33. Zie ook Gerlo, 'Erasmus und die Niederlande', 59-60.

⁷² Allen 3, Nr. 928; 'sic natus ut Gallusne an Germanus sim anceps haberi possit' ook geciteerd bij Poelhekke, 'Het naamloze vaderland van Erasmus', 95.

⁷³ J.D. Tracy, 'Erasmus Becomes a German', *Renaissance Quarterly* 21 (1968) 281-288.

⁷⁴ C. Augustijn, *Erasmus en de Reformatie* (Amsterdam 1962) 18-19.

⁷⁵ Poelhekke, 'Het naamloze vaderland van Erasmus'.

antiquam". Zodoende valt dan ook, wanneer hij het in schriftelijk verkeer met zijn eigen soort mensen over zijn Holland heeft, doorgaans zoets als een speels-vergoeljkende ondertoon waar te nemen'.⁷⁶

Poelhekke meent bovendien dat Erasmus in de laatste twintig jaar van zijn leven 'minder krampachtig, verbeterd, of hoe men het dan noemen wil, maar zeker niet langer sjagrijnig, over zijn Hollandse bakermat schrijft, dan voordien'.⁷⁷ 'Brabantia' betekende, zo Poelhekke, in die jaren voor Erasmus het hart van de Nederlanden waar het bestuurlijk centrum zich bevond (namelijk in Brussel) – de term diende zo als *pars pro toto* voor de Nederlanden, zijn vaderland in wijdere zin van het woord, terwijl 'Hollandia' of 'Batavia' gereserveerd bleef voor Erasmus' geboortestreek in engere zin.⁷⁸

Bij zijn zoektocht naar Erasmus' 'naamloze vaderland' was Poelhekke al enigszins ingegaan op de invloed die de politieke overtuigingen van Erasmus – in het bijzonder dan diens verhouding tot Karel v – op zijn denkbeelden over zijn geboorteland zouden kunnen hebben gehad. Erasmus zou veel kritiek hebben gehad op de politiek van Karel v als heer der Nederlanden. Hij was ook weinig ingenomen met de betrekking, die de Nederlanden door hun landsheer met Spanje hadden, en hij toonde zich niet zeer onder de indruk van Karels keizerschap, aldus Poelhekke.⁷⁹ Uit het onderzoek van Tracy naar de staatkundige denkbeelden van Erasmus⁸⁰ kwam naar voren dat deze de pogingen van de regering meer greep te krijgen op de verschillende gewesten in de Nederlanden ten diepste wantrouwde. Het daarmee gepaard gaande kwaad zag hij belichaamd in de kring der raadslieden rond de landsheer – dezelfde kringen dus waar sprake was van een ontwikkeling in de richting van een centralistische, zo men wil 'nationale' politiek voor de hele Nederlanden.⁸¹ Zijn vooroordelen aangaande een oorlogszuchtige en inhalige regering werden hem bevestigd door de steeds weerkerende bedes en, daarmee samenhangend, door de slepende oorlogen van Karel v tegen Gelre.⁸² In het bijzonder was hij gebelgd over het optreden der huurtroepen van de regering. Diepe indruk, niet alleen op Erasmus, maakte de woeste plundering van het stadje Asperen (juli 1517). Naar zijn inzicht hielden dergelijke excessen verband met de dreigende veranderingen in de wijze, waarop de Nederlanden van oudsher geregeerd werden. Het lijdt geen twijfel of Erasmus was een

⁷⁶ Ibidem, 109-110. Poelhekke's verwijzing naar 'zindelijkheid' berust op een omstreden vertaling van het woord 'politia' (zie Bijlage, 29).

⁷⁷ Ibidem, 113.

⁷⁸ Ibidem, 119-123.

⁷⁹ Ibidem, 97-104.

⁸⁰ J.D. Tracy, *The Politics of Erasmus. A Pacifist Intellectual and His Political Milieu* (Toronto etc. 1978).

⁸¹ Tracy, *The Politics of Erasmus*, 123-129.

⁸² Tracy, *The Politics of Erasmus*, passim: voor de oorlogen tegen Gelre zie A.F. Mellink, 'Territoriale afronding der Nederlanden', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 5 (Haarlem 1980) 492-505.

aanhanger van een monarchische staatsvorm die getemperd werd door de 'consensus' met de Staten der verschillende gewesten, vertegenwoordigd in de Staten-Generaal.⁸³ In die zin was hij zich zeer bewust van zijn verbondenheid met de Nederlanden, waar deze regeringswijze immers gangbaar was. Zo gezien werpen Erasmus' politieke overtuigingen mede licht op zijn perceptie van zijn geboorteland. Zeer veelzeggend is zijn brief uit 1519 aan Georgius Spalatinus, waarin Erasmus zijn angst voor een onzekere toekomst uitdrukte in termen, die geen twijfel laten bestaan aan zijn gehechtheid aan bepaalde staatkundige principes die voor alle Nederlandse gewesten golden die toen in het bezit van Karel v waren. Nadat hij de ambivalente reacties in de Nederlanden op de keizersverkiezing van Karel v had beschreven, gaf hij uiting aan zijn angst voor het beleid van een overheid die huurtroepen naar eigen goeddunken kon inzetten en voortdurend om meer geld vroeg:

'Ik zie hoe achter dit alles de macht wordt geconcentreerd in de handen van een paar mensen, terwijl de overblijfselen van onze traditionele "democratie" langzamerhand worden opgeruimd. Wel, in Spanje kan men zelfs nu duidelijke sporen zien van de Saraccense heersers onder wiens tirannie dat land lang geleden gebukt ging. Konden vorsten maar overtuigd worden van dit ene, dat de roemrijkste monarch die is, wiens onderdanen vrij en gelukkig zijn!'⁸⁴

De gevoelens en denkbeelden die Erasmus ten opzichte van zijn geboortestreek had, kunnen lang niet allemaal worden gekoppeld aan 'Holland' of 'Batavia', of aan het 'nostra Brabantia'⁸⁵ waar hij had gestudeerd en waar de regering van de Nederlanden zich bevond. Zeker waar het ging om de staatkunde, dacht Erasmus niet in de eerste plaats aan Holland, maar aan *alle* Nederlandse gewesten onder Karel v en maakte zich zorgen over de gemeenschappelijke toekomst. Zijn roep om een terughoudend, niet oorlogszuchtig beleid, gefinancierd door gematigde belastingen, en zijn vele waarschuwingen tegen een te grote of corrupte ambtenarij pasten goed bij de vele klachten die tezelfdertijd in de Staten en andere instituties over de toenevende macht van de vorst en zijn ambtenaren werden geuit. Erasmus bemoeide zich niet met de praktische politiek, maar hij toonde zich wel steeds bezorgd om het staatkundig wel en wee van het hele complex der Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden. Hij beschouwde het landsheerlijk streven

⁸³ Tracy, *The Politics of Erasmus*, 18-21, 35, 37-38, 68-69, 71-107.

⁸⁴ Allen 4, Nr. 1001: Erasmus aan Spalatinus, Antwerpen 7-8-1519. Erasmus gebruikt het woord 'demokratia'. Mijns inziens bedoelde hij daarmee de standenregering. Zie ook Tracy, *The Politics of Erasmus*, 98-99.

⁸⁵ Erasmus verwees eens naar 'nostra Brabantia' waar de boeren zo energiek waren dat zij de dorstigste zandgronden tot het dragen van koren konden dwingen, zie: Mann Phillips, *Erasmus on His Times*, 33 noot 1.

naar centralisatie als een bedreiging van de traditionele standenvrijheid. Misschien zou hij met genoegen hebben gezien hoe na zijn dood althans de Staten van Holland er meer en meer in slaagden, de koorden van de beurs in eigen hand te houden en ook enige politieke armslag tegenover 'Brussel' te bevechten.⁸⁶

IV. CONCLUSIE

Zo heeft Erasmus' adagium 'Auris Batava' rondgewaard door de Nederlandse geschiedschrijving van verschillende tijdvakken. Moderne historici zochten met behulp van de tekst vooral Erasmus' opvattingen omtrent zijn vaderland te duiden. Zij deden dat meestal zonder zich te verdiepen in de algemene vraag, in hoeverre er in die dagen sprake was van gevoelens van 'nationale' verbondenheid of van culturele of politieke identiteit. Hun uitgangspunt was veeleer – in het voetspoor van Huizinga – de figuur Erasmus zelf. In het bijzonder hadden zij aandacht voor de vermeende spanning in Erasmus' bestaan tussen diens kosmopolitisch humanisme en ambivalente gevoelens tegenover het geboorteland. Deze historici gingen bovendien, mede op grond van 'Auris Batava', niet alleen op zoek naar Erasmus' gedachten over Holland, maar ook naar zijn ideeën over de positie van de Hollanders tegenover de Italianen, de Duitse en Franse natie. Niet alleen nieuwsgierigheid naar de houding van Erasmus tegenover diens kleine, misschien in zijn ogen zelfs onbetekenende vaderland was hier de drijfveer der onderzoekers. Zij hoopten bij de grootste humanist van Nederlandse afkomst een 'nationaal gevoel' te vinden. Zo'n vondst zou dan kunnen bijdragen tot de geruststellende conclusie, dat men zich, bij alle kritiek op het geboorteland, ook reeds in de late vijftiende en de vroege zestiende eeuw graag voluit 'Nederlander' had genoemd.

Typerend voor dit moderne onderzoek was, dat aan elke uitspraak van Erasmus over zijn vaderland, waar, wanneer en in welke context ook gedaan, grote betekenis werd toegekend. Men ziet de geleerden deze uitlatingen wikken en wegen, vergelijken of juist isoleren. Aan de functie van het genre van het humanistisch proza waarin Erasmus' woorden te vinden waren – adagium of brief bijvoorbeeld – werd geen aandacht besteed. Ook de vraag, in hoeverre het gebruikte genre vorm, inhoud en betekenis van al die uitspraken had beïnvloed, bleef vrijwel onbesproken. Erasmus was Erasmus, zijn woord was zijn woord; de gebruikte bronnen werden gezien als autonome teksten die om een duidelijke interpretatie vroegen. Voor het beoordelen van de waarde van literaire genres en door humanisten gebezigde topoi werd in deze onderzoekingen nauwelijks plaats ingeruimd.

Misschien kunnen moderne historici bij de interpretatie van zulke bronnen

⁸⁶ W.P. Blockmans, 'Erasmus' politieke theorie en de praxis van zijn tijd', in: G.Th. Jensma e.a. ed., *Erasmus. De actualiteit van zijn denken* (Zutphen 1986) 57-72; Tracy, *Holland under Habsburg Rule*.

als het 'Auris Batava' en andere teksten van Erasmus over Bataven en Hollanders nog iets leren van hun Nederlandse vakbroeders uit de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw. Zij zagen Erasmus' adagium en andere uitspraken op de keper beschouwd als niet meer, maar ook niet minder dan uitingen van de beroemde humanist over een van de vele wetenschappelijke problemen van die tijd. Vergeleken bij moderne historici maakten deze vroegmoderne geleerden een geheel ander – ofschoon niet minder door de eigen tijd bepaald – gebruik van het adagium en de daarin vervatte denkbeelden. De vraag of 'Batavia' met 'Holland' gelijkgesteld mocht worden, speelde voor hen een rol bij het scheppen van een specifiek Hollands of Noord-Nederlands verleden in de opbloeiende humanistische geschiedschrijving. Het antieke erfgoed stond daarbij uiteraard in het middelpunt van de belangstelling; het adagium 'Auris Batava' was er zelf een voorbeeld van. Als het zo uitkwam, refereerden diegenen die zich met de Bataven als voorvaders van de Hollanders of met de ligging van het Bataveneiland bezighielden aan Erasmus' 'Auris Batava'. Erasmus zelf deed blijkens zijn briefwisseling mee aan de bespreking van het probleem der Bataven en de verhouding tot andere naties – zoals hij altijd zijn zegje deed over een actueel onderwerp. Aanvankelijk werd aan het adagium noch aan Erasmus' uitlatingen over zijn vaderland – al of niet in verband met de verhouding tot andere naties – door de tijdgenoten veel gewicht toegekend. Pas in 1530 maakte de vooraanstaande plaats die Geldenhouwer in zijn boek *Historia Batavica* eraan toekende, het adagium tot een onmisbare tekst voor latere geschiedschrijvers van het Bataafse verleden. Het kwam vervolgens goed te pas bij het scheppen van de Bataafse mythe. In de eerste plaats was dit een onderdeel van de humanistische bestudering van de eigen geschiedenis, maar weldra vervulde de mythe een behoefte bij het scheppen van een eigen identiteit voor de bewoners van de Nederlanden, nu opgenomen in het grotere verband van het Bourgondisch-Habsburgse Rijk. Deze behoefte nam nog toe tijdens de Nederlandse Opstand en bij het ontstaan van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Het was toen, dat de term 'Bataafs' algemeen niet meer alleen op Holland of op een gedeelte van de noordelijke Nederlanden werd toegepast, maar op heel het grondgebied van de Republiek.

Het adagium kan tot op de dag van heden nog intrigeren, ofschoon het waarschijnlijk niet meer echt dienst zal doen wanneer in het huidige tijdsgewricht de eigen identiteit van de Nederlanders moet worden beklemtoond of misschien zelfs verdedigd. De lotgevallen van 'Auris Batava' zijn echter wel een kleine graadmeter voor de ontwikkeling van denkbeelden over de eigen geschiedenis en daarmee samenhangend de identiteit in de Nederlanden, in het bijzonder gedurende de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw. Wat de twintigste eeuw betreft richt de plaats van 'Auris Batava' in de geschiedschrijving de aandacht op een historiografisch verlangen van onze tijd: moderne historici op zoek naar bewijzen van vaderlands gevoel en cultureel nationalisme avant la lettre in het Nederlandse verleden.

BIJLAGE

Het adagium 'Auris Batava' in het Latijn en in het Nederlands⁸⁷

AURIS BATAVA

Quemadmodum Graeci dicunt Βοιωτίον οὖς i.e. Boeoticam aurem pro pingui crassaque, itidem Martialis Epigrammatum libro sexto Batavam aurem dixit agrestem inelegantem tetricamque:

'Tune es, tune' ait, 'ille Martialis,
cuius nequitias iocosque novit
aurem qui modo non habet Batavam?'

Sic enim legit Domitius Calderinus, quamquam nonnulli mutarant pro 'Batavam' 'severam'. Erant Batavi Germaniae populi, Cattorum pars, qui domestica seditione pulsi extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam inter vada sitam occupavere, quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit. Gens tum bello valida, ut quae Germanicis bellis esset exercitatissima, tum opibus pollens, quod Romana militia non exhauriretur, quandoquidem erat his cum imperio societas, ut viros tantum armaque ministrarent, quemadmodum copiosius prodidit Cornelius Tacitus libro xx. Convenit inter plerosque doctos (nec id refragantibus coniecturis) eam insulam, cuius meminit Tacitus, esse quam nunc Hollandiam vocant, terram mihi semper et celebrandam et venerandam, ut cui vitae huius initium debeam. Atque utinam illi nos tam possimus honestamento vicissim esse quam illa nobis non est poenitenda. Nam quod Martialis eam gentem rusticitatis insinulat, quod eandem Lucanus trucem vocat, aut nihil ad nos pertinet aut etiam laudi vertendum arbitror utrumque. Siquidem quae gens non aliquando fuit rudior? Aut quando Romana gens laudatior quam cum praeter agriculturam et militiam nihil artium nosset? Quodsi, quae quondam in Batavos dicta sunt, contendet aliquis ad huius temporis rationem pertinere, quae maior laus Hollandiae meae poterit tribui quam si dicatur a Martialis iocis abhorrere, quos etiam ipse nequitias appellat? Utinamque Christianis vel omnibus aures essent Batavae, quae pestilentes eius poetae facetias aut non admitterent aut certe his non caperentur. Quodsi quis id rusticitatem vocare velit, nos convicium haud illibenter agnoscimus videlicet cum integris Lacadaemoniis, cum prisca illis Sabinis, cum laudatissimis Catonibus

⁸⁷ De Latijnse tekst van het adagium is gebaseerd op *LB* 2, iv.vi.35 (=no.3535), 1083 F-1084 F (zie noot 7) en is vergeleken met de eerste uitgave in *Adagiorum Chiliades tres, ac centuriae fere totidem* (Venetië 1508) f. 249^{a-b}, Nr. 3260 (zie noot 11). De tekstuele varianten tussen beiden zijn gering in aantal en niet van wezenlijke betekenis voor het begrip van de tekst. Het gebruik van leestekens is gemoderniseerd. Deze Bijlage is overigens geen editie; de hier gegeven tekst en vertaling beogen slechts illustraties bij de Mededeling te zijn.

commune. Lucanus autem, opinor, ita truces appellat Batavos, ut Vergilius acrem Romanum. Alioqui si mores domesticos spectes, non alia gens est ad humanitatem, ad benignitatem propensior, cuique minus adsit vel feritatis vel truculentiae, ingenium simplex et ab insidiis omnique fuce alienum, nullis gravibus obnoxium vitiis, tantum ad voluptatem, praecipue conviviorum, aliquanto deditius. Cuius rei causam esse puto miram rerum omnium exuberantiam, quibus voluptatis studium irritari solet; idque partim ob commoditatem importationum, quod non solum occupat duo nobilissimorum fluminum ostia, Mosae Rhenique, verum etiam quod aliquanta sui parte Oceano alluitur, partim ob nativam regionis ubertatem, ut quae passim navigabilibus ac piscosis interluatur fluviis, pascuis uberrimis abundet. Ad haec avium infinitam copiam paludes saltusque suppeditant. Proinde negant aliam inveniri regionem, quae simili spatio tantum oppidorum contineat mediocri quidem magnitudine sed incredibili politia. In domesticae suppellectilis nitore palmam uni concedunt Hollandiae negotiatores, quibus pleraque pars orbis est peragrata. Mediocriter eruditorum nusquam gentium frequentior numerus. Ad exquisitam eruditionem, praesertim antiquam, quo non perinde multi perveniant, aut vitae luxus in causa est, aut quod apud illos plus honoris habetur egregiae morum integritati quam egregiae doctrinae. Nam ingenium non esse negatum illis plurimis constat argumentis, quamquam mihi sane quam mediocre contigit, ne dicam exiguum, ut et cetera pleraque.

HET BATAAFSE OOR

Evenals de Grieken 'Βοιωτικὸν ὄριον – dat is 'het Boeotische oor' – zeggen voor plomp en grof, zo zegt Martialis in het zesde boek van zijn Epigrammen dat 'het Bataafse oor' boers, niet verfinnd en stug is:

'Ben jij dat', zei hij, 'jij, die Martialis, wiens schunnigheden en grappen bekend zijn aan ieder die geen Bataafs oor heeft?'

Zo leest Domitius Calderinus, ofschoon sommigen 'Bataafs' in 'streng' veranderen. De Bataven waren een Germaans volk, deel van de Catten, die, verjaagd door interne tweedracht, het uiterste van de Gallische kust in bezit namen, waar bewoners ontbraken, en tegelijkertijd een eiland tussen wateren gelegen, dat aan de voorkant door de oceaan, aan de achter- en zijkanten door de rivier de Rijn werd onspoeld. Het was een volk sterk in oorlogvoering, omdat het zeer goed geoefend was in de Germaanse oorlogen en ook krachtig door zijn rijkdom, niet uitgeput door de Romeinse krijgsmacht, aangezien het volk een bondgenootschap met het rijk had volgens welke zij slechts mannen en wapens moesten leveren, zoals Tacitus in het twintigste boek met meer uitvoerigheid heeft verhaald. Het merendeel van de geleerden is het er over eens (en de gissingen worden niet tegengesproken) dat dit door Tacitus genoemde eiland dat is wat men nu Holland noemt: een land dat ik altijd zal roemen en hooghouden, want ik dank het het begin van mijn leven. En wij zouden op onze beurt het land evenveel eer willen aandoen;

wij schamen ons niet voor het land! Want dat Martialis dit volk van boersheid beticht en dat Lucanus het ruw noemt gaat ons ofwel niet aan ofwel allebei de uitspraken kunnen, meen ik, in woorden van lof worden veranderd. Trouwens, welk volk was niet eenmaal enigszins onbeschaafd? Of was het Romeinse volk soms voortreffelijker toen het behalve landbouw en krijgskunst geen enkele andere vaardigheid beheerste? En wanneer iemand volhoudt dat wat eens over de Bataven gezegd werd ook geldt voor de huidige manier van leven, wat groter lof zou men mijn Holland kunnen toezwaaien dan wanneer van het land gezegd werd dat het Martialis' grappen verafschuwt – grappen die hij zelf schunnigheden noemt? Hadden alle christenen maar Bataafse oren om de onzalige grollen van die dichter niet te horen of zich tenminste niet erdoor te laten boeien. Als iemand dat boersheid belieft te noemen, dan erkennen wij dit verwijt grif; dat hebben wij dan namelijk gemeen met de rechtschappen Spartanen, de eerwaardige Sabijnen, en met de zeer voortreffelijke Catonen. Maar Lucanus, meen ik, noemt de Bataven 'ruw' zoals Vergilius de Romeinen 'heftig' noemt. Overigens, als men de huiselijke zeden beschouwt, dan is er geen volk meer geneigd tot menselijkheid en vriendelijkheid, en bij niemand komt wildheid of ruwheid minder voor. Het heeft een eenvoudig karakter en is afkerig van bedrog en alle valse schijn, niet schuldig aan ernstige fouten, behalve dat het enigszins te veel verslaafd is aan genot en vooral aan lekker tafelen. De reden daarvoor is, denk ik, de wonderbaarlijke overvloed van alles wat genot kan opwekken; en wel deels door het gemak waarmee geïmporteerd kan worden – want niet alleen beslaat Holland twee mondingen van zeer edele rivieren, de Maas en de Rijn, maar wordt een betrekkelijk groot gedeelte van het land ook bespoeld door de oceaan – , deels vanwege de natuurlijke vruchtbaarheid van de streek, die wordt doorstroomd door bevaarbare en visrijke rivieren en rijk is aan zeer vruchtbare weiden. Bovendien verschaffen moerassen en wouden een eindeloze hoeveelheid vogels. Evenzo is er, zo wordt gezegd, geen andere streek te vinden die op een dergelijke oppervlakte zoveel steden telt, weliswaar van middelgrote omvang maar van een ongelofelijke beschaafdheid. Wat betreft de glans van het huisraad geven kooplieden, die het grootste deel van de wereld hebben bereisd, de erepalm aan Holland. Nergens is een groter aantal mensen die een behoorlijke opvoeding hebben genoten. Dat er niet veel mensen zijn die het tot hoge geleerdheid, vooral in de klassieken, hebben gebracht, wordt veroorzaakt hetzij door de welvaart, hetzij door het feit dat bij hen uitmunten in goede zeden hoger wordt gewaardeerd dan uitmunten in geleerdheid. Want het is zeker, en met veel bewijzen gestaafd, dat men hen geen intellectuele begaafdheid kan ontzeggen, hoewel ikzelf die slechts in bescheiden – om niet te zeggen geringe – mate heb, zoals ook met de rest van mijn talenten het geval is.